

УДК 341.1

DOI 10.33244/2617-4154.3(16).2024.381-387

Д. В. Цвіцінський,

аспірант,

Державний податковий університет,

e-mail: d.tsvitsinskiy@gmail.com

ORCID ID 0009-0002-2087-3047

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемі впливу практики Європейського суду з прав людини на правозастосовну практику в Україні. Автор аналізує значення міжнародних договорів для національної правової системи в сфері прав людини. Зазначено, що Україна, приєднавшись до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами), взяла на себе зобов'язання гарантувати кожному, хто перебуває під юрисдикцією держави, права і свободи, визначені Конвенцією, визнавши обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини.

Наголошено, що збільшення кількості рішень Європейського суду з прав людини, винесених по відношенню до України, актуалізує проблему визначення місця Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами), а також рішень Європейського суду з прав людини в системі джерел національного права. Зазначається, що в Україні відношення до судового прецеденту як джерела права є не сталим ні на рівні наукової думки, ні в правозастосовному процесі. Втім застосування прецеденту стає необхідним для реалізації конституційних гарантій забезпечення прав і свобод людини, а також для адекватного виконання судами завдання щодо досягнення справедливого правосуддя.

Зроблено висновок, що застосування європейських стандартів, зокрема рішень ЄСПЛ, залежить від конкретного судді. Поряд з цим положення національного законодавства і судова практика застосування норми права мають певний дисбаланс. Застосування прецеденту стає необхідним для реалізації конституційних гарантій забезпечення прав і свобод людини й громадянина, а також для адекватного виконання судами завдання щодо досягнення одноманітного та справедливого правосуддя. Продовження реформ (конституційної, судової, адміністративної та ін.) у рамках виконання вимог щодо набуття повноцінного членства в Європейському Союзі, практика ЄСПЛ має набути фундаментального значення як для правотворчого, так і для правозастосовного процесу.

Ключові слова: права людини, Європейський суд з прав людини, рішення, прецедент, правозастосування.

Метою статті є дослідження впливу практики Європейського суду з прав людини на правозастосування в Україні. Складність і актуальність проблеми визнання судового прецеденту як джерела права в Україні обумовлюється тим, що як на доктринальному рівні не існує єдиного підходу, так і на рівні законодавчого врегулювання визнання прецеденту як джерела (форми) права в Україні.

Постановка проблеми. Міжнародне співробітництво держав у сфері прав людини і свобод людини та механізмів їх захисту здійснюється як на універсальному, так і на регіональному рівнях. Однією з регіональних систем захисту прав людини є європейська система, яка реалізується в межах міжнародної організації – Ради Європи. Ставши членом Ради Європи, Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) і відповідно набула певних зобов'язань щодо реалізації її положень. Питання імплементації міжнародно-правових норм у правозастосовному процесі мають особливу актуальність і значення, оскільки органи судової влади є основними гарантами забезпечення законності в суспільстві та державі. Україна як демократична та правова держава, яка визначила свої євроінтеграційні прагнення на конституційному рівні, повинна забезпечити одне з основоположних прав людини, а саме право на судовий захист, яке визнається і гарантується відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. У сучасних умовах державно-правової дійсності та викликах, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, питання впливу практики Європейського суду з прав людини на правозастосовний процес та виконання рішень набувають особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням загальнотеоретичних питань теорії та практики застосування норм Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (з протоколами) та рішень Європейського суду з прав людини присвячені наукові праці вітчизняних вчених, зокрема М. Буроменського, В. Буткевича, В. Денисова, М. Гнатівського, О. Задорожнього, В. Мицика, О. Сердюка, Т. Фулей, І. Яковюка та ін.

Виклад основного матеріалу. Одним із найстаріших міжнародно-правових регіональних договорів у сфері прав і свобод людини є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) 1950 року. Учасниками Конвенції на сьогодні є 46 держав, зокрема й Україна. Згідно з Конвенцією контроль за належним дотриманням державами-учасницями своїх зобов'язань здійснює Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Приєднавшись до Конвенції та Протоколів, Україна взяла на себе зобов'язання гарантувати кожному, хто перебуває під юрисдикцією держави, права і свободи, визначені Конвенцією, визнавши обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини.

Відповідно до стаття 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Конституційний припис вказує на те, що загальновизнані принципи та норми міжнародного права є складовою правової системи України, стали незаперечним свідченням концептуальної спрямованості державної політики на всебічне сприйняття

загальнолюдських цінностей, визнання прав і свобод людини як вищої цінності. Втім, думка вчених щодо примату міжнародного права є не сталою. Зокрема, дослідники зауважують, що «немає сумніву в тому, що потрібно доповнити статтю 9 Конституції України чітким, недвозначним положенням про примат міжнародного права. Це дало б можливість вирішувати колізії норм міжнародних договорів і національного законодавства, сприяло б прямому застосуванню норм міжнародних договорів з прав людини» [1, с. 195]. У цьому контексті потрібно зазначити, що внесення змін до статті 9 Розділу 1 «Загальні засади» Конституції України є досить складною юридичною процедурою.

Водночас висловлюється думка, «що аргументи на користь доведення тези про існування примату міжнародного права потрібно шукати у статті 18 Конституції України: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки через підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права» [2].

Дійсно, одним із головних загально визнаних принципів міжнародного права є імператив «*pacta sunt servanda*». І це положення не можна відносити тільки до зовнішньополітичної діяльності. Йдеться про те, що «співробітництво з членами міжнародного співробітництва» охоплює далеко не в останню чергу права людини, а в цій сфері не можна відокремити міжнародну діяльність від національної імплементації та інших засобів захисту прав людини» [1, с. 196]. Отже, в міжнародному праві, відповідно до принципу *pacta sunt servanda*, зобов'язання держав за міжнародними договорами повинні виконуватися у спосіб, передбачений у договорі. У будь-якому іншому випадку держава нестиме відповідальність у разі, якщо вона не виконує своїх зобов'язань або ж виконує їх не тим чином, який передбачений у договорі.

Вплив практики ЄСПЛ на національну правову систему України може здійснюватися за допомогою різних правових форм і засобів, зокрема це може бути на стадії право та нормотворення, правореалізації та правозастосування, офіційного тлумачення тощо. До того ж, як наголошують дослідники, «Рішення судів як правозастосовних актів (актів застосування права) є одним із «власне юридичних», спеціальних правових засобів, через які практика ЄСПЛ найбільше проявляє свій вплив. І аналіз цих правозастосовних актів дає підстави стверджувати про різноплановість цього впливу» [7, с. 103].

Як зазначається, питання щодо місця ЄКПЛ в національній ієрархії джерел та можливість прямої дії положень у внутрішньодержавному праві вирішено державами по-різному. Лише деякі країни поставили норми Конвенції на найвищій щабель – Нідерланди визнали правила Конвенції вищими за Конституцію, Австрія – на рівні конституційних приписів (п. 2 ст. 10 Конституції Австрії). У більшості держав РЄ норми ЄКПЛ є вищими за положення національних нормативних актів, але не превалюють над конституційними нормами: Бельгія, Люксембург, Швейцарія, Франція, Іспанія, Португалія та багато країн Східної Європи. У Великій Британії, Німеччині, Італії, Туреччині та скандинавських країнах вони посідають один щабель з національними законодавчими актами [6, с. 31].

Відношення до запровадження в Україні судового прецеденту як джерела права є не сталим ні на рівні наукової думки, ні в правозастосовному процесі. Аналіз доктринальних підходів до інституту прецеденту та практики його використання в сучасних правових системах романо-германського права виявляє тенденцію до посилення застосування прецедентного права. Прецедент є визнаним інтерпретувальним інструментом отримання значення чинного закону, його функція все частіше розширюється від дозволу інтерпретаційних сумнівів під час застосування закону до заповнення прогалин у праві. Прецеденти стали неминучим засобом конкретизації абстрактних та загальних юридичних правил і принципів.

Потрібно зазначити, що, відповідно до статті 46 Конвенції, рішення ЄСПЛ є остаточними та обов'язковими для виконання державою, яка є стороною спору. Водночас стаття 46 встановлює конвенційний механізм виконання рішень державою. Нагляд за виконанням рішень здійснює Комітет міністрів Ради Європи.

Звичайно, Страсбург не може безпосередньо зобов'язати державу-відповідача виконати рішення на рівні національного права: держава-відповідач зобов'язана виконати його відповідно до принципів міжнародного права, насамперед, на основі відомої аксіоми *pacta sunt servanda*, водночас держава дотримується власних норм і правил виконання судових рішень [3, с. 138].

Так, у ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо зазначено, що «суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права» [5].

Стаття 10 Цивільного процесуального кодексу України: «Суд застосовує під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права» [8].

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» встановлює, що «суди також повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права» [4].

Як зазначає О. В. Чернецька, Конституція України, встановлюючи систему конституційних прав і свобод, передбачає механізм їх забезпечення, охорони, тобто всебічно їх гарантує. Про це свідчить насамперед система конституційних нормативно-правових гарантій, зокрема юридичної відповідальності за порушення прав, недопустимість скасування, звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Проте, як довели останні події в життєдіяльності української держави та українського народу, такі гарантії, власне, не виконали свого юридичного призначення. У зв'язку з цим важливого значення набуває не лише позитивне, законодавче закріплення прав і свобод людини й громадянина, а й запровадження ефективних засобів правового захисту таких прав і свобод у разі їх порушення [9, с. 88].

Висновки. Забезпечення права людини на судовий захист має відповідати вимогам і стандартам справедливості та забезпечувати ефективний захист і відновлення порушених прав. Діяльність ЄСПЛ є одним із основних інструментів на європейському континенті, який забезпечує ефективність норм міжнародного права в сфері прав людини як на міждержавному, так і національному рівнях. До того ж ефективність досягається не лише безпосереднім виконанням рішень та постанов ЄСПЛ державами-учасницями Конвенції, а й впливом його авторитету ЄСПЛ на правосвідомість національних правозастосовників.

Європейський суд з прав людини ухвалює дедалі більше рішень щодо України, а водночас чітко простежується тенденція до застосування українськими суддями норм Конвенції з посиланням на практику Суду. Робота ця нелегка, однак досить обнадійливим є те, що українські судді починають аналізувати своє власне застосування Конвенції й практики Суду й робити перші висновки [1, с. 196].

Утім застосування європейських стандартів, зокрема рішень ЄСПЛ, залежить від конкретного судді. Водночас положення національного законодавства і судова практика застосування норми права мають певний дисбаланс. Застосування прецеденту стає необхідним для реалізації конституційних гарантій забезпечення прав і свобод людини й громадянина, а також для адекватного виконання судами завдання щодо досягнення одноманітного та справедливого правосуддя. Продовження реформ (конституційної, судової, адміністративної та ін.) у рамках виконання вимог щодо набуття повноцінного членства в Європейському Союзі, практика ЄСПЛ має набути фундаментального значення як для правотворчого, так і для правозастосовного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисов В. Н. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України. Київ : Юстініан, 2006. 672 с.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
3. Манукян В. І. Страсбурзьке право. Європейський суд з прав людини. *Теорія, принципи, практика*. Київ : Норма права, 2023. 596 с.
4. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
6. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компедіум / О. В. Сердюк, Ю. В. Щокін, І. В. Яковюк та ін. ; за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. 2-ге вид., допов. Харків : Право, 2019. 404 с.

7. Фулей Т. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику України: підходи та виміри. *Право України*. 2015. № 2. С. 98–112.

8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

9. Чернецька О. В. Права та свободи людини і громадянина як основа функціонування органів публічної влади. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 87–90.

REFERENCES

1. Denysov V. N. Vzaiemodiia mizhnarodnoho prava z vnutrishnim pravom Ukrainy. Kyiv : Yustinian, 2006. 672 s.

2. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 20.05.2024).

3. Manukian V. I. Strasburzke pravo. Yevropeyskyi sud z prav liudyny. *Teoriia, pryntsyphu, praktyka*. Kyiv : Norma prava, 2023. 596 s.

4. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta yurydychnoi osoby : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 27 liutoho 2009 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text

5. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny : Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

6. Teoriia ta praktyka zastosuvannia Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : kompedium / O. V. Serdiuk, Yu. V. Shchokin, I. V. Yakoviuk ta in. ; za zah. red. O. V. Serdiuka, I. V. Yakoviuka. 2-he vyd., dopov. Kharkiv : Pravo, 2019. 404 s.

7. Fulei T. Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na sudovu praktyku Ukrainy: pidkhody ta vymiry. *Pravo Ukrainy*. 2015. № 2. С. 98–112.

8. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

9. Chernetska O. V. Prava ta svobody liudyny i hromadianyna yak osnova funktsionuvannia orhaniv publichnoi vlady. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2014. № 1. С. 87–90.

D. V. Tsvitsynskiy. THE IMPACT OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON LAW ENFORCEMENT IN UKRAINE

The article is devoted to the issue of the impact of the European Court of Human Rights case law on law enforcement practice in Ukraine. The author analyzes the importance of international treaties for the national legal system in the field of human rights. The issues of implementation of international legal norms in the law enforcement process are of particular relevance and importance, since the judiciary is the main guarantor of the rule of law in

Цвіцінський Д. В. Вплив практики Європейського суду з прав людини на правозастосування в Україні

society and the State. Ukraine, as a democratic and rule-of-law state which has defined its European integration aspirations at the constitutional level, must ensure one of the fundamental human rights, namely, the right to judicial protection, which is recognized and guaranteed in accordance with the generally recognized principles and norms of international law. It is noted that Ukraine, having acceded to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with the Protocols), has undertaken to guarantee everyone under the jurisdiction of the State the rights and freedoms defined by the Convention, recognizing the compulsory jurisdiction of the European Court of Human Rights.

It is emphasized that the increasing number of judgments of the European Court of Human Rights rendered in relation to Ukraine actualizes the problem of determining the place of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols), as well as judgments of the European Court of Human Rights in the system of sources of national law. It is noted that in Ukraine, the attitude to judicial precedent as a source of law is not stable, neither at the level of scientific thought nor in the law enforcement process. However, the application of precedent becomes necessary for the implementation of constitutional guarantees of human rights and freedoms, as well as for the courts to adequately fulfill the task of achieving fair justice.

Keywords: *human rights, European Court of Human Rights, judgment, precedent, law enforcement.*

Стаття надійшла до редколегії 23 липня 2024 року